

реакцій, що взагалі не даються більше степенувати без ясної причини аж до макроскопійних ефектів.

Це є найкращий вислід наукової теорії, коли вона може дати спонуку та бути плідна поза границею області свого повстання. Революційний характер квантової теорії виступає далеко поза границями фізики в цілком нових точках погляду, які вона приносить до дискусії найглибших проблем філософії, свободної волі та відношення підмету і предмету, та в тих далекосяглих спонуках, що вона їх подає біології та технології. У виду тих великих перспектив, що їх тут відкриває нам майбутність, є обовязком вдячності згадати Юма, якого аналіза поняття причини показала дорогу та дала можливість, вивести ті поняття з області пустої сварки о слова в область річового вирішення.

Проф. О. Мицюк.

Тадей Р. Рильський (1840-1902) як хлопоман і економіст.

(Продовження: гл. ч. 7/8, 10, 11 і 12 1932.)

Думка української хліборобської людности в рішаючий спосіб спрямована на землю і Рильський розкриває нам загальний напрямок тогочасної народньої думки в аграрній справі. Він стверджує, що коло 1870-х рр. серед селян вперто закорінилась віра, що „всі землі будуть наділяти на душі“... Подібні глухі й невиразні балачки про імовірні більш менш радикальні аграрні переміни, як відомо, — слушно каже він — зароджуються час від часу серед селян тієї чи іншої місцевости“... В звязку з тим, продовжує Рильський, „коли трапиться, що якунебудь значну часть землі чи ввесь поміщицький маєток продається... взагалі чужій людині, то селяни даного села звичайно говорять: ми ж ближніші“, особливо коли маєток торгували й вони. На основі того аргументу („ми ж ближніші“) вони доволі часто звертаються до влади з проханням уневажнити таке купно і надати місцевим селянам в першій мірі право купити землю за ціну, по якій набував покупець... Коли заходи в тім напрямі ні до чого не доводили, населення з гірким почуттям, розуміється, годилося з фактом¹⁾. Це спостереження нашого автора цікаве як підтвердження широко розповсюдненого серед селянства по реформах очікування нового поділу земель, і oprіч того, як потвердження погляду селян, що вони мають право на ближчу до них землю, чи через те, що її не додано їм по звільненню з кріпацтва, чи тому, що цілі попередні селянські генерації, аж до них включно, на тій землі все працювали. „Ми ж ближніші“, в других місцях формуловано словами — то ж земля „нашого

¹⁾ Те ж К изучению...“ К. Ст., 1903, апрель, ст. 2—3.

пана". І справді після цієї засади селянського світогляду відбувся стихійний поділ поміщицьких земель на Україні (як і в Великоросії) в час останньої революції 1917—1919 р. після засади, яку прогледіли і революціонери народники, і яку несподівано для всіх переведено в життя.

„Бувають у нас випадки — продовжує Рильський — так зв. аграрних сутічок, звязаних з чином, котрий правнича термінологія підводить під поняття „самоуправи“, насильства і т. п., але ці сутічки — після його підмічень — трапляються тільки тоді, коли (оправдано чи хибно) селяни вважають, що позитивний закон по їх боці і що його самовільно порушують другі особи зі шкодою для них (селян), тому й уважають вони дозволеною більшу рішучість поступовання в осягненню свого права“.¹⁾ Невдовзі перед „волею“, 1855 р. — розповідає він приклад — „вибух селянський рух в Канівським, Васильківським і Сквирським повітах на Київщині на основі чулки, що є царський указ, що їх причисляв до козаків і через те й звільняв від панщини й взагалі від залежності од панів та що вони одержували в своє користування, взагалі за козацьку службу, всі землі, приналежні до їх сіл“. Але ніби попи з поміччю поліції затаїли той „указ“. Селяни робили неприємності священикам, самі складали реєстр козаків, перестали відбувати панщину, для вдержання ладу по селах завели „козацьку „сторожу“, по деяких місцях позачиняли шинки. Переконані в своїм праві різких насильств селяни не допускалися“.²⁾ Розуміється, їх усмирили: кілька людей забито, а багатьох переполювали різками. Ота віра селян в те, що найвища, царська влада, мусить своїм законодавством бути по їх боці, розвіяна в данім разі карною експедицією, є характеристичною; на ній то між іншим поспекулювали по звільненні селян деякі російські революціонери (Стефанович, Дейч) в чигиринським повіті, піднявши селянський рух сфабрикованою ними царською „золотою грамотою“, на що в літературі різко нападав Драгоманів.

В основі народнього світогляду — згідно зі спостереженням Рильського під кінець 1890-их р. р. — міцно вкорінилася думка, що „той аграрний лад, який витворивсь, не є остаточним, що в майбутності будуть розширені земельні права осіб, котрі обробляють землю безпосередньо своєю працею; при тім безвозмездність тієї переміни не є необхідною умовою; селяни говорять: „тепер нема безплатної землі“.³⁾ Для вияснення генези народньої думки, що існуючий аграрний лад є тільки етапом в розвитку поземельних відносин, Рильський, замість „загальних розмірковувань“, подає „фактичні спостереження“. Що певні шари української людности уважали себе покривдженими фактичним розподілом земельних багатств, про те говорить ще стара козацька пісня наріканням на „ляхів-дуків“, котрі „забрали всі наші луги й луки“. „Такий саме погляд на аграрні відносини, як наслідок насильства, панував в народнім світогляді часів крі-

1) Там таки, ст. 3. 2) Там таки, ст. 21. 3) Там таки, ст. 4.

пацтва. Підпадаючи... ..ріжним модифікаціям, погляд той не міг, розуміється, не полишити слідів в сучаснім народнім світогляді". Особливо виразно той погляд і разом осудження кріпацтва виступало „на території б. вольностей війська Запорізького“, а живою наочною негацією тих аграрних несправедливостей був земельний устрій нового Запоріжжя чи війська Чорноморського (Кубанщина), де ще вільно було подорожуючому й коня попасти й трави вкосити. В раніш заселених місцях України, в „городовій“ Україні, відносини підданства поміщикам були давнім фактом і там перед знесенням кріпацтва подекуди пробивалася в народі безнадійність щодо повернення правди і покращання його долі. Рильському довелося в Київському повіті з уст народу почути в той час ось яку, навіяну тією безнадійністю, казку: „Заможний господар широко оповістив про те, що він готує обід, але за стіл посадить тільки правду. До нього прийшли люди різних громадських становищ, щоб сісти за стіл, але він усувув їх всіх, вказуючи на різні їх дії, що не відповідали правді. Прийшов і Бог. Господар сказав, що Бог дає одним всі блага життя, полишаючи на долю других тільки його тягарі, і відмовив і Богу місця за столом. Тоді прийшла смерть. Так, сказав господар, для тебе нема гірших і ліпших, ти ставишся до всіх однаково — твоє місце за столом“. От як відчував український нарід Правобережжя своє положення в цім світі: „Нема в світі правди, правди не зиськати, що тепер неправда стала панувати“. Жадного проміння надій; в розпуці й народний поет Шевченко писав: „чи Бог бачить ізза хмари наші сльози горе?“ Підбурюючі настрої між кріпаків вносили історичні пісні; в них згадувалося про боротьбу з „ляхами — мостивими панами“, при чім, констатує Рильський, „в слові лях майже зникло його національне значіння і воно стало синонімом слова — пан“ (поміщик О. М.). Пісні нагадували про те, що „як неважний пан — а й з ним всяке бувало“... Підбодрювали давно закріпощену людність і свіжі спогади з Новоросії, які заносили б. втікачі в степи колишнього Запоріжжя, що іноді вертали, і романтична постать Кармелюка, що хоч з багатого і брав, але убогому давав. Ті й інші моменти, сконстатовані Рильським¹⁾, мали свій вплив на спорадичні бунти кріпаків, що наражувало поміщиків-кріпостників на повторення коліївщини, а та небезпека в свою чергу стала в низку причин знесення кріпацтва... Для характеристики наростання антикріпацьких настроїв у нас на Україні місця зі спостережень Рильського мають виключне значіння.

Підмічений Рильським народний погляд на земельні відносини, що історично витворилися, як наслідок боротьби..., в котрій селянська маса хоч і була переможена, але все ж в глибині душі не здалася“, погляд, що „на пореформовий земельний лад селянство не задивляється, як на останню фазу в еволюції, а з переконанням чекає розширення трудового землеволодіння, не

¹⁾ Там таки, ст. 7, 9, 12.

зупиняючись і перед заплаатою за землю, як знаємо, розумно не використала соціально-сильна сторона і за те вона покарана революцією 1917 року, що розширення трудового землеволодіння перевела не лише без будь-якої заплати, але й з винищенням самої поміщицької кляси...

Яка власність в очах селян є недоторкаємою? „Те, що надбано зусиллями людськими за давних умовин господарського життя, тобто рухома власність, взагалі у світогляді сільського люду вважається за недоторкаєму“. Саме так сформульованою правосвідомістю селян зясовує він факт, що підчас жнив міліонні цінності в копах і копицях спокійно собі лежать, розкинені по степах, в тім числі й збіжжя панського. Цю рухому масу величезних цінностей охороняє в суті речі тільки правовий світогляд селянства. „В осередку, де економічний добробут тісно звязаний з умовинами праці — каже Рильський, — принцип труду, самозрозуміло, є головною санкцією права власности“. Недоторкаємість деякого роду власности у народнім світогляді стоїть в залежності від того, „наскільки праця приймала участь в її витворенні“. Тому власність на дари природи, як ліс, натуральні луки тощо в народньому світогляді не належить до недоторкаємої і покористуватися нею не є єсоромом¹⁾. Льогічно — додамо ми — те ж відноситься й до земельних площ, що також не створені працею, і саме такий погляд на землю в деяких районах України уперто тримався в народі. Висвітлена Рильським особливість народнього світогляду на недоторкальні предмети власности, з вказаним нами льогічним з неї висновком, підтверджена подіями в аграрній стихійній східньо-європейській революції 1917 — 1919 р. р., коли природні добра — землю, луки, ліси — селяни захоплювали і переділяли поміж собою з почуттям права, а перед нерухомою власністю, навіть поміщиків, стихія застановлялася: брати рухомі речі їй видавалося крадіжжю...

Вірно зрозумів Рильський і тогочасне переселення за Ураль. „Переселяються — каже він — головним чином господарі середньої заможности. Більш малоземельні і безземельні селяни zostались на місці, і не мали можливости скупити землю, що її полишали переселенці. Ті землі переходили до рук більш заможніх односельчан“²⁾... Наші досліди переселенської справи вповні підтверджують те, що сказав Рильський.

В кінці своїх спостережень він ставить гостро цікаве питання: чи має українець нахил, в якій мірі і при яких умовинах, підпорядкувати свою індивідуальну незалежність організації гуртового (асоціованого) виробництва? В народніх помовках на ту тему, через їх протирічевість, він не вважає можливим знайти відповіді на поставлене питання і тому звертається до перегляду дотичних явищ народнього життя.

¹⁾ Те ж „Кіевская Старина“, 1903, май, ст. 161.

²⁾ Там таки, ст. 170.

За першу асоціацію він вважає трудову родину, по ній переходить до дрібних тимчасових економічних асоціацій, що в значній мірі поширені в народнім житті, і „обумовлені потребами виробничої техніки на тій рівні її розвитку, котрий є істотним селянській виробничій діяльності в даний час“. Він описує потім: а) супрягу, б) спілку в використанні чужих молотілок, в) спілку майстрів в будованню хат й інших будівель, г) спілку в заготівці дров на паливо, д) спілку в копанні нових чи ремонті давніх рівчаків. „Зустрічаються, каже він, й інші короткотермінові асоціації праці, в покриттю будов чи скирт соломою, в плетенню лісу, в корчованню дерева тощо, взагалі в роботах, що оплачуються гуртом чи поштучно..., одначе, — додає при тій — у всіх подібних випадках асоціованість праці не є необхідним явищем. Іноді зустрічається спілки розпилювання дощок, в набутті молотілок товариствами. Це — слушно каже він — самобутні асоціації.

Вслід за тим він говорить „про деякі форми помочі, що посереднім лише способом приналежать до явищ економічної асоціації... Посереднім через те, що хоч в основі їх і лежать потреби в асоціованій праці, але в них немає того елемента строгого економічного розрахунку, котрий виразно виступає в названих ріжних формах спілок. Розрахунок замінюється в них елементом взаємного сусідського „благоволення“. Типом помочі без економічного розрахунку є „закладщина“ і „толока“; його опис останньої є найліпшим з усіх, які я стрічав в літературі.

На основі розгляду самобутніх форм асоціацій праці Рильський приходить до висновку, що „поширений погляд про безумовну ніби нехить (отвращеніє) українця до асоціованої праці не витримує критики“. Збірними характеристичними рисами асоціацій, які він знайшов у народнім життю свого часу і місця, і які описав він уважає: 1) що в асоціації ведеться строгий розрахунок між її членами відповідно до суми послуг, котрі постачав кожний з них (як у Прудона — каже він: віддайте мені все моє і візьміть все ваше“); 2) повна рівноправність сторін; 3) відсутність авторитетного проводу поза технічною необхідністю; 4) вільний вихід із даної спілки і приступлення до нової; 5) час тривання її залежить від технічно необхідної доби задля досягнення даного означеного наслідку і сфери виробництва — єдина сфера їх приложення“. Як побачив читач, наведені характеристичні риси самобутньої кооперації Правобережжя сходяться з засадами модерної статуткової кооперації і силу новітнього кооперативного руху можна зясувати тим, що він в своїх основах саме причалив до витворених самим народом і практикованих ним засад спілкування... „В міру розвитку продукційної техніки — вірить Рильський“ — будуть розвиватися і пристосовуватися до неї форми асоціації“... Одначе індивідуальне виробництво тимчасово відступає місце асоціованому в межах твердо усвідомленої вигідности цього асоціювання..., вигідности, що перевищувала б зручності індивідуальної незалежности“. Це глибоко слушно! Про-

сте визнання, що асоціоване виробництво принесло б деяку вигоду — недостаточне“... Асоціації „існують і народжуються, продовжує Рильський, але в загальнім ході більш чи менш відстають від успіхів техніки. Практичні успіхи техніки є легкими, ніж відповідні їм модифікації світогляду: дерево і залізо більш слухняний матеріал, ніж людські звички“.¹⁾ Це також правда! На вислові побажання, щоб з'явився „об'єктивний нарис історії артилів М. В. Левицького“, на жаль, задля смерті автора, обриваються незакінчені його глибоко цінні нариси народнього економічного світогляду.

Він міг в них не мало ще дати дечого такого, чого другі не можуть; між іншим збирався обговорити і ролю жидівства в економіці нашої батьківщини... Широко освічений взагалі і як господар-практик, що 40 літ життя провів серед українського сільського оточення, він був в обговоренні народньо-економічного світогляду і селянської економіки, можна сказати, в своїй стихії, яку дуже добре знав і вірно та об'єктивно описував. Розглянені нариси — це ліпше, що по ньому, як економістові, залишилося. Вони ніколи не стратять свого наукового інтересу.

Як показано вище, Рильському довелося бути добровільним і безкорисним радником у самих ріжнманітних справах для людности своєї околиці. З цієї ролі, так би мовити, універсального радника у всіх можливих випадках вийшла гарною українською мовою його популярна брошура „Про Херсонські заробітки“.²⁾

„Багато дечого треба б зробити — пише він, мотивуючи її появу — для того, щоб люди добре знали, де й коли потрібно їхньої праці й скільки за неї можна взяти, щоб не зривалися без потреби та на загубу з місця, або знов не залежувались на місці тоді, коли поблизу збивають платню, як на сміх, а на стороні можна гарно заробити. Доки те буде, що ті, в чийх руках єсть для того сили, стануть в цьому ділі до помочі робочим людям, треба самим за себе думати... От для того й зложено цю книжку“.

В останніх часах, як відомо, ринок праці в західньо-европейських країнах обслуговують біржі чи бюро праці, що збирають відомості з одного боку — де є потреба в робочій силі, з другого — пропозицію тієї сили. Ніщо таке в часах Рильського в б. Росії не існувало і зосібна на Україні кожнорічна велика сезонна заробітчанська еміграція з північних її губерній на південь, у степи, цілковито полишена була сама собі, з впливаючими з того іноді тяжкими наслідками для непоінформованих заробітчан. Рильський все те бачив, видно не раз був радником в тій справі, а, зрештою написав об тім навіть спеціальну брошуру.

В ній обговорено умовини відходу малоземельного селянства, головно з Полтавщини та Київщини (менше з Чернигівщини

¹⁾ Там таки, 186—188.

²⁾ Я користувався її другим виданням, Київ, 1904 р.

та Поділля) на літні заробітки на Херсонщину та Таврію, як також умовини найму, праці, її оплати, санітарно-гігієнічні тощо. На підставі даних про 1889—1896 р. р. автор показує динаміку зарібною платні після місяців року для чоловіків і жінок при наймі на строк, поденно і від десятини. Побутові обставини праці малює він з натури так. В економіях роботу продовжується звичайно від сонця до вечора; однявши з того відпочинок на снідання, обід та полудень (2 $\frac{1}{2}$ години) вийде в день самих робочих годин од 12 $\frac{1}{2}$ до 15. „Звісно, — каже він з приводу того — добрий хазяїн не буде держати стільки годин коня чи вола в плузі“. На молотілках та віялках люди дихають цілий день курявою. Харч злий, що загалом не має стільки жиру, скільки треба для того, „щоб при довгій роботі працівник не вибився з сил“. Питної води уживають часом зі ставків, в нечистій посуді. В деяких економіях робітники мають теплий харч тільки в неділю та свята. Вони днюють і ночують в стелу, не захищені від дощів і простуд. Коли робітник захворіє, то його вивезе господар на базар, або просто в степ, та й кине.

Всі спостереження автора, що знайшли собі місце в його брошурі, мають не лише інформаційний характер для робітників його часу — (а автор ті інформації доводить аж до таких вказівок, як де завели земства лікарські поради, що коштує залізнична карта від того, чи іншого місця виходу до різних місць праці тощо) — але й характер документу часу, на який між іншим спиратиметься кожний історик господарства України кінця XIX віку. Праця Рильського „Про Херсонські заробітки“ популярна, але це не популяризація змісту чиєїсь книжки чи кількох книжок; вона написана на основі особистих спостережень і, видно, на основі розпитувань заробітчан і через те має й науковий характер. Вона є першою працею в українській мові про сезонну внутрішньо-краєву заробітчанську еміграцію українського безземельного і малоземельного селянства. В ній виразно виступає гуманність, щире народолюбство і добросердність автора, що симпатизує зі соціально слабою стороною в господарському життю і хоче їй в міру сил підпомогти.

III.

Не будучи економістом з фаху, Рильський виявив поважне зацікавлення політичною економією; навіть в тій цілі (як особисто свідчить Дмитро Володимирович Антонович) спеціально вчився англійської мови. В результаті тих зацікавлень написав й одну теоретичну працю з економіки під назвою „Студії над основами розкладу багатства“, видруковану в „Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка“ в т. I (за 1892 р.) і в т. II (за 1893 р.). В підзаголовку знаходимо зазначення: Часть I. „Теоретичні прелімінарії“. Отже автор поставив собі за завдання подати теорію розкладу багатства. Адам Сміс дав знаменитий твір — „Дослід над причинами походження багатства“, наш автор цікавиться, подібно як Рікардо і Мальтус, проблемою розподілу. При тім

з перших сторінок праці виходить, що він мав намір розглядати як розподіл багатства (дібр і капіталів), так і розподіл суспільного зиску, одначе в дальшому йде йому лише про останній.

Він починає вступ слушною вказівкою, що „серед різних питань, які ворухать сучасну суспільність, поважне, а може найповажніше місце займає питання про її економічний устрій“ (ст. 29)¹⁾ і що прямування до модифікації існуючих в якомусь часі репартиційних норм ніколи зовсім не завмірало“. Зрозуміло, що і в його часі відчували потребу „модифікації існуючих правних звичаєвих норм економічного буття“, (30) через „загальне невдоволення“ з них. „Практичні відносини юридично-вільної умови“ так в стосунках аграрних, як і промислових... не доволі забезпечують слабшу економічно сторону від експлоатації“ і дотичні норми потребують модифікації“. (31)

Ті правні і звичаєві норми економічного життя, які суспільство має модифікувати, він формує як 1) „правну свободу і відповідальність одиниць в її економічній чинності...“, 2) підпадання під індивідуальну власність усіх матеріальних об'єктів, які тільки можна присвоїти і спільність головних правних норм для всіх родів власності...“, як також, що 3) праця і вільний розпорядок її результатами єсть єдиним правовим джерелом власності“... (33—34). Остання точка є безпідставною: праця в капіталістичному світі не є „єдиним правовим джерелом власності“. По наведенню тих засад зясовує він їх; при тім вказує, що вони є „результатом попередньої еволюції“, і ширше застосовані лише в часі „последніх сто літ“, хоч і не без обмежень, які він наводить, обмежень історичних і його сучасності. Розгляд обмежень тих трьох норм, норм, з яких виходила економічна школа, звана англійською, клясичною, ліберальною або ще й менчестерською, дає привід авторові сказати, що доктрина, яка „urbī et orbī“ розголошує їх, як щось абсолютне... мусить нам видаватися дуже легковажною. Ті норми для нього „не мають в собі нічого абсолютного“, і сам хоче зробити свою студію вільною „і від забобного стосунку маси“ до тих норм, і „від суперечного пересуду про їх непридатність“... (39).

Такі вступні його уваги, які нам виказують, що з одного боку й тут, як і завжди, він виступає як прихильник еволюційного підходу до громадського розвитку, а з другого — що в клясично-ліберальнім напрямку він не вміщується.

За вступом починає він 1. книгу, „загальним пляном праці“ (Розд. I). А цей останній — методологічними міркуваннями. „Все що ми відаємо, каже він, відаємо не інакше, як на підставі індукції; проте ж в одних студіях треба частіше, в інших не так часто звертатись до індукційної методи. Якщо явища, які хочемо зрозуміти, мало скмпліковані, то прикладання індукційної методи потрібне менше; вистарчає тоді вміле дедукційне комбінування невеликого числа підстав міркування, що дає нам індукційна метода... Одначе чим більше комплікуються явища, чим частіше зустрічаємо в них взаїмні ділання різних чинників, тим менше можна уповати на дедукцію, тим частіше треба звертатись до індукційних способів пізнання“... При великій скмплікованості суспільного й економічного життя тільки індукція „може зберегти від односторонніх, поспішних виводів“... (39—40). Як видно з наведеного, автор загалом заявляється за приміненням в науці про народне господарство, до якої належить його студія, обох наукових метод досліду — індукції і дедукції, яко рівноправних; хоч своєю студію повів виключно останною методою.

Щоби не розгубитися в „многосторонності яв“ суспільно-економічного життя, політична економія, на його думку, визначила деякі „обсерваційні точки“, підставові сили скмплікування явищ, виділивши „якби елементи складного тіла“. Він не каже, що політична економія, встановила закони, правильності й тенденції, в чім добачують нині її завдання, а тільки „елементи“ простіші від складної цілоти. Поскільки ж мається до діла з прості-

¹⁾ Ця і наступні сторінки, до чергового обговорення, наведені з і т. „Записок“.

шими, мало скомплікованими явищами, як він заявив, можна успішно з поміччю дедукції дійти до всіх його „прелімінарій“, виведених не індуктивною, а майже виключно дедуктивною метою з припущеннями та ізоляціями („робінзонадами“) — так характеристичними для метод досліду клясиків-економістів, особливо Рікардо. Під оглядом методи досліду належить він до клясиків.

Свої „прелімінарії“, чи „теоретичні формули економічної дедукції для визначення „обсерваційних пунктів“ взявся він зробити, „обмежуючись коротким викладом тих доктрин (політичної економії), що йому видаються більше близькими правди“... (40). Вони дають першу (теоретичну) частину задуманого пляну; в другій — мав він розглянути „конкретні явища дійсності по різних краях“, в третій — хотів зібрати теоретичну частину першої і конкретну другої в якусь цілість. Словом хотів ніби йти — від тези до антитези і синтези.

Першу частину, теоретичних прелімінарій, починає він розділом II. про „вартість“ і вважає, що „теорія вартости належить до ліпше розроблених в економічній науці“... Ми знаємо, що на жаль і досі цього не можна сказати, а як він розібрався в теоріях „вартости“ видно з тієї плутанини, в яку попадає наш автор негайно по розпочатті розділу про „вартість“. Він не розрізняє категорій вартости, цінности і ціни, як то необхідно треба робити і робиться в наш час, або принаймні вартости і ціни, як робить Кассель; він вдовольється єдиною категорією „вартости“ і розуміє під нею і купівну силу продуктів і придатність їх до задоволення потреб людських, іншими словами вкладає в неї те розуміння, яке нині зв'язується з ціною. Він гадає, що „завданням теорії вартости є знайти регулятор взаємної заміни готових продуктів“ (а чому пропущено й заслуги?) і знаходить три теорії цього регулятора; уважає їх за різні стадії розвою дотичної теорії: одна теорія вважає регулятором замінних стосунків взаємний попит і подачу, друга — кошти їх продукції і третя — працю потрібну на їх вироблення. Чергування „зросту й упадку ринкової вартости... продуктів“ відбувається довкруги „якоїсь посередньої точки“, яка буває... „тривалим регулятором“, за який одні приймають „кошт виробу даного продукту, другі — працю, потрібну на його вироблення“ (42) і робить зовсім нереальне припущення, „що обекти природи, на які звертається праця і сили, і якими вона послуговується, існують в практично-необмеженій мірі і через те осяжні всякою продуктовою“... (43) схиляється сам до того, що вартість, — а його вартість є риночною — продуктів залежить „від кількості праці; потрібної на їх вироблення“ (44), і думає, що в данім разі йде слідом за К. Марксом.

Наведені ним три теорії не є різними стадіями розвою дотичної теорії; як здається нашому авторові, — попит і пропозиція це явище обміну, а кошти продукції, в яких одним з елементів є праця, є явищем продукції. Кошти продукції це є результат калькуляції підприємства, обленої в зачиненім кабінеті; ціна в нерегульованім обороті це явище вільної гри попиту — пропозиції, що укладається стихійно, попит і пропозиція на якийсь момент можуть ставати в позиції рівноваги, або як каже автор — на якийсь посередній точці — але щоб негайно ж вийти з рівноваги і продовжувати хитання, що відбувається на цінах, в той чи інший бік. На „вартість“ в термінології автора чи на „ціну“ по нашій термінології мають вплив багато факторів і „кошти виробництва“, хоч і впливають на її уложення, але поруч з іншими факторами, які можуть іноді зовсім пройти понад значінням коштів. А ще більше віддалений і ще менший вплив на ціну має праця. Рильський, змішувє цінність, вартість, і ціну, та говорить про означення ціни працею, однак він вже підмічує, що тезис Маркса, уважаючи працю за регулятор вартости, обминає „обмеження, з якими треба її розуміти. А обмеження ті є і деякі — на його думку — дуже поважні. Для даної теорії Рильський робив припущення — що „продукти природи, на які звертається продукційна праця людська, існують в практично необмеженій кількості для всіх є осяжні“ (46); але сам він потім, числячись з дійсністю, говорить: „всі продукти природи існують, розуміється, в обмеженій кількості“ (46); словом відчуває і деякі „обмеження“ (трудова) теорії вартости, і міру того обмеження (47) і що є „категорія обектів, до яких повища теорія не стосується зовсім, як от малюнки великих артистів, старинні викапаліща тощо, і обмежується до фактичного об-

меження свободи переходу продуцентів з однієї до другої вітки продукції". Не дивлячись на ці й ще деякі інші, наведені ним обмеження трудової теорії вартості, він все таки вважає, що ця теорія, по якій праця є регулятором вартості, й зовсім відповідає своїй завданню". (51). Щоб покінчити з цим місцем преліментарій нашого автора зі свого боку мусимо вказати, що трудова теорія в формі, до якої він схилився, не прийнялася в науці. Самою працею не означається ані цінності, ані вартості, ані ціни. Але на цій, засадничо хибній теорії, будовано змагання до корінної перебудови розподілу і суспільних благ та суспільного зиску; змагання, які можуть знайти інше і при тім ліпше обгрунтовання, на яке між іншим вказав вже Туган-Барановський. Хоч досі говорив він про вартість, як ринкову вартість — уживає потім терміну „ринкові ціни“ (47), але не розяснює взаємовідношення між тими двома термінами, чи є вони синонімами, чи окремими поняттями.

Розділ III. має тут заголовок „Капітал і праця“ і після пляну автора тут йде про „теорію капіталу“ в зміслі „теорії стосунку зисків капіталу і заробітків праці“, яку він розвиває, зближаючись до Рікардо і Маркса.

„Запас продуктів праці людської в останній, придатній для споживання формі“ є подумці Рильського тією частиною капіталу, з якою зв'язані „всі репартиційні яви“, а яка, як він думає, після Маркса, зветься змінним капіталом (53). В дійсності Маркс ділить капітал на: а) постійний — тобто засоби продукції, що у витворенні додаткової цінності грають пасивну роль і б) перемінний чи змінний — тобто робочу силу, що витворює більшу цінність, ніж та, якої вжито на придбання самої робочої сили; тільки перемінний капітал створює додаткову цінність і прибуток капіталіста. Після Рильського поруч з капіталом „змінним“, зложеним із продуктів минулої праці в останній змінній їх ужитковій формі, існують „інші части капіталу, як продукт, що буде, ще непридатні для споживання в певній стадії свого розвитку“ (заховано оригінал правопису О. М.); ці інші частини капіталу він називає „капіталом матеріаловим“ (56). Поділові капіталу на „сталій“ і „оборотний“ він признає лише приватно-господарське значіння, що є непридатним для науки „про суспільне господарство“.)

Не станемо ширше зупинятися на невірній гадці, буцім то проблема „репартиційна“, — ми б сказали: розподілення зисків в капіталістичнім господарюванню — існує тільки в зв'язку з продуктами в останній, придатній для споживання формі. Не станемо також застановлятися над доцільністю поділу капіталу на змінний і матеріаловий, що його робить автор, а цілковито відсутністю розгляду капіталу як логічної й історичної категорії, — розгляду, який розкрив би соціальний бік капіталу, — його здібність до „самозростання“.

Щоб зрозуміти „джерело і ступу зисків капіталів“, залежних „виключно від самого факту його уділу в продукції, його величини і часу функціонування“ (57), наводить він в „своїй студії репартиційних яв, зв'язаних з функціонуванням капіталу змінного“, підібрані приклади. Низка прикладів ґрунтується на припущенні, що „змінний капітал... виробляє капіталіст власною працею“ — припущення зовсім не характеристичне для капіталістичного виробництва і для проблеми розподілення в ньому зисків. В студії він слушно признає значіння часу — вплив Бем-Баверка — для проблеми розподілення: а не слушно зиск капіталу виводить з „величини того капіталу, розділеної остільки, скільки продукційних оборотів припадає на середнє продукційне життя продуцента і річну ступу того зиску — з того ж капіталу, діленого на таке число, яке рівнятиметься числу літ, що їх обіймає економічна обачність даної суспільності“ (62). Але „для кожного відрубного обороту продукційного“ зиск капіталіста уявляє з себе, на його думку, „ріжницю між вартістю (ціною О. М.) продуктів і вартістю вкладеного кожний раз в його виріб змінного капіталу“ (63) — якщо додати „і праці“, то й тоді ще ця формула не буде вистарчаючою.

Дорогою такої аналізи він приходить до своєї власної „формули“, тобто теорії розподілення, яка виглядає так: „При ізольованості індивідуалістичного стимулу існування економічної обачности (передбачливости О. М.) в обмежених граниях часу — точкою рівноваги (О. М.) в відношенню до капіталу (змінного) і праці буде та, в якій річний зиск змінного капіталу (а не капіталіста О. М.) рівнятиметься вартості того капіталу, розділений на таке число,

що рівняється числу літ, обнятих звичайною в даній суспільності економічною обачністю. Хотівши виразити цю стопу зисків в відсотках — скажемо, що річний зиск капіталу (змінного) в даних обставинах рівнятиметься сотні, розділеній на число, рівне числу літ, яке обіймає економічна обачність даної суспільності“ (65). Вслід за формулою він широко, аж на 9 сторінках, обговорює соціологічний чинник „економічної обачності“, як мало прудудований в науці, і деколи в своїх міркуваннях є подібний до Бем-Баверка, як от в твердженнях, що „ближчі моменти впродовж всього часу мають більш стимулююче психічне значіння, а ніж дальші“... (71), або що „продукція того, що починає пізніш отримувати висліди своєї праці, менше вдовольняє нахили середнього чоловіка“ і це вимагає „якоїсь вартісної наддачі для нього, якоїсь премії“ (71). — Та всеж в цьому не наслідуює Рильський Бем-Баверка.

Треба признати, що теорія Рильського нічого не дає до розв'язки проблеми розподілення. Він говорить про рівновагу між капіталом і працею, якої в дійсності з часу повстання капіталізму ніколи не буває, говорить про таку рівновагу тоді, коли якраз при розгляді явищ розподілення йому треба говорити про взаємовідношення, а не рівновагу прибутку капіталістів і заробітничої платні робітників капіталістичних підприємств (в його цікавій термінології — „заповзяти“); врешті, річний зиск капіталіста не означається „вартістю“ (тобто ціною О. М.) „змінного капіталу, поділеного на звичайну передбачливість“, як виходє з формули: в гру увіходить звичайно не тільки „змінний“, але увесь капітал інвестований в підприємство, а для розміру зиску економічна передбачливість, в змислі Рильського, майже ні при чім. Від вартости змінного капіталу й економічної передбачливости можна прийти і приходять, що є зовсім вірно, не до зисків його, а до амортизації капіталу...

Він сам випрощує далі зі своєї формули такі консеквенції: „сума зисків (зі змінного капіталу О. М.) буде тим більша (при однаковому триванню часу продукції), чим більший буде капітал, а при рівному капіталі тим вона буде більша, чим довше триватиме даний продукційний оборот“. І далі — „при капіталістичній продукції вартість (коштовність, а скорше ціна О. М.) продукційна“ означається „сумою капіталу (змінного), який служив до виробу продукту, плюс зиски цього капіталу“. „Рівність між вартістю (ціною О. М.) продуктів і вартістю капіталу змінного єсть зиск капіталу“ (74). З невірних формул можуть вийти тільки невірні консеквенції. Чим більший буде „змінний“ капітал, тим не завсідги буває більший зиск: це залежить від конструкції підприємства, а в випадках перекапіталізації, навіть настає надмір. А при рівному капіталі зиск не зростає з удовженням в часі продукційного обороту, а навпаки зменшується: зиск відноситься до одного господарського року і чим більше впродовж його відбудеться оборотів, тим більше одержується зиску. І далі вартість (ціна) продукту зовсім не означається сумою капіталу „змінного“ плюс зиски від нього. Сума капіталу „змінного“ просто зовсім ні при чім в процесі ціноуложення. Врешті, зиск теж не так одержується, як каже автор. Він правда є „різною“, але між вартістю (ціною) продуктів та всіми коштами виробництва, а не вартістю одного лише капіталу змінного, як каже автор: його лише частина і саме амортизаційна входить в склад коштів виробництва. .

Автор розяснює свою формулу, що „тільки змінний капітал приносить зиски“ в тім змислі, що „вона обіймає собою яву у всій ширині“..., не суперечить фактові приносіння зисків матеріалом капіталом..., навпаки обіймає собою цей факт“... (77) За тим розглядає відношення своєї формули до дійсного життя і знаходить її підтвердження й суперечності.

(Докінчення буде)